

Antje Jackelén som teolog, I

ANDERS BROGREN

Som ett bidrag till en bättre förståelse av den teologiska profilen hos den blivande ärkebiskopen, Antje Jackelén, har prostens Anders Brogren, Falkenberg, gjort en analys av hennes *magnum opus*, dvs. hennes doktorsavhandling från 1999 om tidsuppfattning i kyrka, naturvetenskap och teologi. Brogren, som själv har skrivit om tid och evighet i biblisk och naturvetenskaplig belysning – i den lärda och spännande avhandlingen *Den Gudomliga Symfonin*, som avhandlades på prästmötet i Göteborg 1987 och finns att läsa på www.brogren.nu/dgs/ – presenterar här i artikelns första del Jackeléns filosofisk-teologiska bakgrund och metodval, för att i del II (se nästa nummer) komma in på hennes diskussion av naturvetenskapliga och teologiska tidsuppfattningar.

SOM TIDIGARE TÄMLIGEN okänd i Sverige, åtminstone utanför Lunds stift, blev Antje Jackelén plötsligt ställd i strålkastarljuset. Ingen enkel situation. Har man då inte någon naturlig fallenhet för kristallklara *one-liners* blir det problem. Jackelén har, med rätt eller orätt, menat sig vara missuppfattad. De som anklagat henne för otydlighet har beskyllts för att vara okunniga. Själv har hon framhållit sina teologiska meriter och sin kompetens. Hon har varit sparsam med att »bjussa på sig själv» och vill i stället bli bedömd efter sin akademiska produktion.

På Lunds stifts hemsida finns en förteckning över hennes utgivna böcker. Den upptar sju nummer. Vid närmare granskning visar det sig dock att fyra av dessa är olika versioner av hennes doktorsavhandling *Zeit und Ewigkeit. Die Frage der Zeit in Kirche, Naturwissenschaft und Theologie*. Därutöver finns hennes herdebrev *Gud är större*, en volym med tre föreläsningar hon hållit vid ett mennonitiskt college i Indiana samt ett kapitel i en antologi. Det blir alltså till att plöja igenom avhandlingen som uppenbarligen är hennes *opus magnum*.

Disputationen ägde rum i Lund den 19 april 1999. Handledare var dåvarande professor i systematisk teologi Werner Jeanrond. Som fakultetsopponent tjänstgjorde Pierre Bühler, systematisk teolog med inriktning på hermeneutik, särskilt Bultmann och Ricoeur, från universitetet i Zürich.

Avhandlingen är alltså skriven på tyska, ett språk som tyvärr numera inte ens alla akademiker kan ta till sig. Eftersom såväl respondent som handledare och opponent hade tyska som modersmål, bör också disputationen ha ägt rum på tyska. Mentalt befann man sig i Tyskland, även om disputationen rent fysiskt ägde rum på svensk mark.

Avhandlingen godkändes av en enhällig betygsnämnd som bestod av Marianne Thor-mählen, professor i engelsk litteratur i Lund, Arne Grøn från Köpenhamn, specialist inom hermeneutisk religionsfilosofi samt Trygve Wyller från Oslo, teolog med inriktning på vetenskapsteori.

Med disputationen väl överstånden gav Jackelén ut en förkortad och kraftigt bearbetad version av avhandlingen på svenska, *Tids-*

inställningar. Tiden i naturvetenskap och teologi (Arcus förlag, 2000). Den ursprungliga avhandlingen var tryckt i ett enkelt utförande i A4-format, men en andra upplaga (342 sidor) gavs ut i Tyskland 2002. En amerikansk version, *Time & Eternity*, publicerades 2005. Min genomgång bygger på den första tyska samt den svenska versionen. Tyvärr saknas personregister i båda dessa versioner.

De stora frågorna

Avhandlingens rubrik väcker förväntningar, ja, rent av förvåning. I motsats till många andra avhandlingar rör det sig inte om knappologi utan om stora, eviga frågor som vetter åt filosofin. Ämnet är respektingivande i sin väldighet, men Jackelén tycks inte lida brist på självförtroende. Försiktigt undrar man om hon verkligen kommer att gå iland med uppgiften.

Jackelén säger sig inte vilja utgå från filosofiska frågeställningar, men det innebär inte att hon skulle vara någon filosofisk oskuld. Naturligtvis finns en viss filosofi och en därmed förbunden begreppsbildning i botten. Som *Vorverständnis* bör man beakta Jackeléns bakgrund i Tyskland där universitetens systematiska teologi tillåts ha lösare tyglar än i Sverige. I hennes fall skönjer man den kontinentala filosofi som framför allt går tillbaka på Martin Heidegger, grunden för existensfilosofin i både tysk och fransk tappning. Det märks i motviljan mot att ställa upp definitioner (även om hon dessemellan inte är främmande för att ställa upp bestämda kriterier för vad hon skall godkänna). I stället vill hon vara inkännande gentemot de texter hon undersöker, så som Heidegger söker sig fram på dunkla stigar mot upplysta gläntor i den existentiella skogen. Hon refererar visserligen, märkligt nog, inte till Heideggers grundläggande arbete *Sein und Zeit*, men via

den tyska teologin är hon ändå indirekt påverkad av det.

Enligt Wikipedia inledde Jackelén sina teologiska studier 1974 vid *Kirchliche Hochschule Bethel* i Bielefeld. Denna skola hade då ännu inte fått examensrättigheter, vilket kan vara skälet till att hon 1977 flyttade över till universitetet i Tübingen, en verklig *hotspot* inom tysk teologi. Skaror av berömda teologer har varit knutna dit. Några exempel: Melanchthon, Bengel, Hegel, Strauss, Beck, Barth, Bonhoeffer, Bultmann, Ratzinger. Där finns två teologiska fakulteter, en evangelisk och en katolsk, med sammanlagt ca 30 professorer.

Detta *Schlaraffenland* har dock Jackelén lämnat till förmån för de magrare svenska tegarna. Hon har inte tagit varning av Karl Barth som ansåg, visserligen på skämt, att ju längre norrut man reser desto mer bekymrade blir teologerna över »mörkets rike», och när man till sist kommer till de skandinaviska länderna är allt ett mörker, där Gud strider mot Satan.

Det omdömet gällde dock en annan tid. Senare har skillnaden snarare bestått i de skilda filosofiska förutsättningarna. I Norden dominerade länge den analytiska filosofi där man betraktade kontinental existensfilosofi som något katten släpat in. Svenska teologer tvingades genomgå Hedenii stålbad. När Hedenius pläderade för att avskaffa de teologiska fakulteterna var t.o.m. den egna försörjningen i farozonen. I Uppsala hukade teologerna genom att publicera böcker om vad som var »rimligt» att tro. Efterhand har dock den kontinentala filosofin arbetat sig in även i svensk humaniora.

Inom svensk teologi har det haft sin betydelse att den tyske katolske teologen Werner Jeanrond 1995 blev professor i systematisk teologi i Lund. Där kom Jackelén att bli hans

Härmed utlyses

STIPENDIUM

för teolog/präst i församlingsplanteringsarbete.

Stipendiet motsvarar halvtidstjänst under ett års tid med ev. möjlighet till förlängning.

Ansökan oss tillhanda senast 31 augusti 2014.

Adresseras: Givartjänsten, Kyrkliga förbundet, Södra vägen 61, 412 54 Göteborg.

Stöd gärna vårt arbete: pg 420 10 35 – 5.

Kontakt: Jan-Erik Appell (ordf.) 073-8241648 eller Anders Svensson (givartj.) 070-748 5776.

Kyrkliga förbundet för evangelisk-luthersk tro www.kyrkligaforbundet.se

doktorand. Jeanrond hade tagit sin doktorsgrad vid universitetet i Chicago och då haft självaste Paul Ricoeur som handledare, något som avspeglas även i Jackeléns avhandling som sedan beredde vägen för henne till en lärartjänst vid det seminarium som *Evangelical Lutheran Church in America* driver i Chicago.

Jackelén har alltså inte dragit sig för utmaningar och uppbrott. Hon vill söka nya vägar. Inte minst gäller det hennes val av avhandlingsämne, som vittnar om oräddhet och en sympatisk nyfikenhet. Hon vill bidra till den viktiga dialogen mellan tro och vetande, mellan religion och naturvetenskap. Med ordet »religion» menar Jackelén då detsamma som Schleiermacher, nämligen kristendom, framför allt i nordeuropeisk protestantisk skepnad. Den som väntar sig något om förhållandet mellan naturvetenskap och andra religioner, islam, hinduism osv., väntar förgäves, detta trots Jackeléns dokumenterade intresse för dialog med andra religioner.

De två kulturerna

Frågan om förhållandet till naturvetenskapen har varit en skavande sten i skon för humanister under mer än ett sekel. Pressad av den naturvetenskapliga expansionen försökte redan Wilhelm Dilthey i slutet av 1800-talet finna ett autonomt utrymme för *Geisteswissenschaft* genom att skilja mellan människans yttre

och inre erfarenhetsfär. I sin berömda Cambridgeföreläsning 1959 talade C.P. Snow om *The Two Cultures*, något som i Sverige uppfattades som en konflikt mellan naturvetenskap och humaniora, medan Snow snarare önskade större bildning så att naturvetarna skaffade sig en viss humanistisk allmänbildning (hur många naturvetare har läst något av Shakespeare?) och humanisterna bibringades någon insikt i naturvetenskap (hur många humanister känner till termodynamikens andra huvudsats?).

Man kan säga att Jackelén önskar överbrygga klyftan mellan dessa två kulturer. Hon vill undersöka begreppen »tid» och »evighet» i kyrkliga och teologiska texter samt i naturvetenskapen. Så presenterar hon uppgiften i avhandlingens tyska version. I den svenska versionen förklarar hon dessutom att hon inte anser sig behöva ställa upp någon definition på tid och evighet för att kunna säga något om hur de två hänger ihop. I första hand vill hon se på relationer. Man anar Gadammers obundna kunskapssökande i bakgrunden eller Aristoteles uppfattning att man skall anpassa metoden efter problemet.

»Jag lovar inte att det är enkelt rakt igenom», skriver Jackelén i en något elitistisk ton, »men jag hoppas att vägen genom de följande fem [i den svenska versionen] kapitlen ska bjuda på utsikt över en mångfald av relationer.» Det låter visserligen spännande, men

när avhandlingen börjar rulla igång blir det ändå fråga om en traditionell undersökning. Som väntat går det inte att undersöka relationer innan man lokaliserat de entiteter som skall relatera till varandra.

Systematiskt tröskar sig Jackelén igenom olika sorters materia: psalmer, Gamla testamentet, Nya testamentet, några teologer (företreträdesvis tyska protestantiska) samt slutligen naturvetenskapen representerad av fysiken. Den brännande frågan om »religion» och biologi och om tidsfaktorn i evolutionen och molekylärbiologin går hon inte in på.

Den narrativa förståelsen

Hur förutsättningslös Jackelén än vill vara, blir det ändå fråga om att välja en viss metod när hon skall ta reda på vad kyrkliga texter har att säga om tiden. I anslutning till Ricoeur och dennes mest berömda verk *Temps et récit* (Jackelén använder den amerikanska översättningen) hävdar hon att tiden måste förmedlas genom berättande. Den narrativa förståelsen »*gebührt Vorrang gegenüber narratologischer Rationalität*». Jackelén hänvisar till att Ricoeur liknar förståelse vid en picknick där författaren står för orden medan läsaren bidrar med meningen, vilket låter något egendomligt för en svensk läsare. Här tycks föreligga en översättningsmiss. På en fransk *pique-nique* bidrar varje deltagare med mat och dryck, men inte på en engelsk *picnic* eller en svensk *picknick*. Vad Ricoeur syftar på är snarare vad som i Sverige kallas för knytkalas.

Bakom Ricoeur finns den kantianska traditionen. Vi kommer aldrig åt verkligheten utan tvingas ta del av den genom berättelser, som samtidigt är tolkningar. På det sättet arbetar Jackelén. Bibeln finns visserligen med i bakgrunden men tjänar i tolkat skick snarast som leverantör av material av vilket man sedan kan konstruera en trosuppfattning.

Jackelén anknyter alltså till Ricoeur, som var uppvuxen inom den franska reformerta protestantismen och betraktade sig som tillhörig denna tradition. Här tycks finnas en gemensam hermeneutisk verkningshistoria. Jackelén har av allt att döma en liknande kyrklig bakgrund. Hon har vuxit upp i en mindre stad i Ruhrområdet. Även om hon varit ganska förtegen om sina personliga förhållanden kan vi utgå från att hennes kyrkliga uppväxtmiljö är *Evangelische Kirchengemeinde Herdecke*, en församling som ingår i *Evangelische Kirche von Westfalen*, en av Tysklands unierade landskyrkor. Denna kyrka är synodal, inte episkopal, tänkt »underifrån» med församlingar som styrs av presbyterier. Det är sålunda en ödets ironi att Jackelén själv råkat bli biskop i en kyrka som i sin kyrkoordning själv definierar sig som såväl luthersk som episkopal!

Många psalmer

När Jackelén skall undersöka vad kyrkliga texter säger om tiden går hon grundligt tillväga. Hon har till att börja med letat efter tidsindikatorer i inte mindre än sex olika psalmböcker, två tyska, två australiensiska och två svenska, innehållande sammanlagt 3 146 psalmer. Hon har räknat antalet av olika signalord och sedan sorterat dessa allteftersom de har bäring på tid resp. evighet samt sedan beräknat deras procentandel av samtliga förekomster. Hon redovisar även proportionerna för tids- resp. evighetsterminologi i varje psalmbok. Med andra ord ett stort manuellt arbete eftersom det gjordes på 90-talet, då det förmodligen inte fanns dagens möjligheter att göra sökningar med datorns hjälp.

I avhandlingens förkortade svenska version inskränker hon sig emellertid till de svenska psalmerna, något som tacksamt noteras av den som aldrig varit ens i närheten av en

australiensisk psalmbok. Det är då fråga om *Den Svenska Psalmboken* 1986 och *Psalmer i 90-talet*.

I sin analys finner Jackelén att »evigheten i stor utsträckning har mist sin privilegierade ställning». Nyare psalmer talar mindre om evigheten. Hon sätter detta i samband med tidsbrist, stress och utbrändhet. Kanske skulle hon ha påpekat att detta i så fall framför allt gäller den västeuropeiska medelklass som lever i materiell välmåga. Annorlunda är det för många i utanförskap, gamla, sjuka, arbetslösa, som upplever att dagarna är långa men som kanske också är mer öppna för evighetsaspekten.

En viktig metodisk invändning är att man, i Ricoeurs anda, måste ta hänsyn till receptionen. Bara för att en kommitté och ett kyrkomöte släppt fram en viss psalm är det inte säkert att den nått gudstjänstfirarnas hjärtan. I en psalmbok finns en hel del dött gods. En del av de psalmer Jackelén citerar måste räknas dit.

En tydlig trend redan på 90-talet, när Jackelén skrev sin avhandling, är dessutom att den officiella psalmboken (liksom orgeln) mist sin auktoritativa ställning. Numera sjungs, och dominerar ibland, lovsånger och Taizésånger, på 90-talet med hjälp av tryckta häften, stenciler och over-headprojektorer, sånger som i sin grundhållning förutsätter en transcendent evighet. Dessutom expanderar kristendomen i »syd» och då inte i någon liberal distanserad västerländsk tappning. Situationen är mer komplex än vad Jackelén redovisar.

Psalmerna lämnar inte något entydigt svar på frågan om Gud är bortom tiden eller innanför den, konstaterar Jackelén. Logiskt rationellt går det inte ihop, tycker hon och tar därför i stället sin tillflykt till en i avhandlingen återkommande dansmetafor. »Tid och evighet förefaller vara ett par i en kosmisk dans, som

**Känner du någon som
tänker läsa teologi?**

www.johannelund.nu

Johannelunds
teologiska högskola - Uppsala

rör sig snurrande och pulserande med och mot varandra.» Mer om detta senare.

Tyska teologer granskas

Avhandlingens andra kapitel handlar om tidsbegreppet i bibel och teologi. Först redogör Jackelén för tidsbegreppet som det framställs av Carl Heinz Ratschow, som var både gammaltestamentlig exeget och systematiker. Från honom har hon uppenbarligen hämtat sina tankar om den moderna människans tidsbrist. Hos Ratschow finner hon en utgångspunkt för samtalet med den moderna naturvetenskapen.

Därefter polemiserar hon mot Gerhard von Rad, som betonar den unika historiska utvecklingen i Gamla testamentet utifrån en lineär tidsuppfattning. Jackelén anser att von Rad är ensidig. I stället vill hon se en cyklisk tidsuppfattning vid sidan av den lineära och ställer då »Jahvisten» (cyklisk) mot »Prästkodex» (linjär). Men gör hon sig då inte skyldig till att »blanda äpplen och päron»? Tid

i betydelsen av regelbundet återkommande årstider med sin betydelse för jordbruk och livsmedelsproduktion är en helt annan kategori än den tid som i Bibeln sträcker sig från skapelse till fulländning, även om själva ordet »tid» råkar förekomma i båda sammanhangen.

Jackelén hävdar att Bibeln inte presenterar någon sammanhållen tidsuppfattning. Där funderas inte över tidens väsen eller evigheten i sig. Varför vill hon då dra en lans för cyklisk tid? Vad syftar hon på? Är det Hesiodos tidsåldrar som avlöser varandra? Är det Nietzsches konstaterande att allt som hänt åter kommer att inträffa? Eller ett pulserande universum? Ännu för 10-20 år sedan talade fysiker om oändligt upprepade förintelser i *The Big Crunch* följda av oändligt många pånyttfödelse i återkommande *Big Bangs*, men sådana spekulationer har upphört sedan man påvisat förekomsten av mörk materia och mörk energi.

I ett följande avsnitt polemiserar hon mot den uteslutande linjära tidsuppfattningen i Oscar Cullmanns *Christus und die Zeit* (1946). I stället refererar hon med gillande några teologer, förmodligen hennes tidigare lärare i Tübingen, Ingolf U. Dalferth, Eberhard Jüngel och, i viss mån, Hans Küng samt Wolfhart Pannenberg (som hon dock inte kommit att följa i äktenskapsfrågan). Även katolska teologer som Karl Rahner och Hans Urs von Balthasar passerar revy.

Med vissa reservationer anför Jackelén den nytestamentliga exegeten Eta Linnemann, som i sin 1975 utgivna artikel *Zeitansage und Zeitvorstellung in der Verkündigung Jesu* tar upp frågan om hur Guds rike kan vara närvarande i nuet och samtidigt vänta i framtiden. Jo, det är möjligt, menar Linnemann. Påverkad av Heidegger och Bultmann anser hon att man kan uppfatta tiden som (håll i

er!) »Zeit-zu, Sein bei, Gegen-wart». Det kronologiska tidsbegreppet *chronos* är oegentligt och exkluderande medan *kairos* är det ursprungliga. Jackelén tycker visserligen att Linnemanns resonemang har sina poänger, men med sund skepsis inser hon också att det är spekulativt och leder till ökad oklarhet om vad tid egentligen är.

Exkurs om Bultmann

Inom parentes kan jag nämna att Eta Linnemann i november 1977 upplevde något som radikalt förändrade henne. Hon kom till tro på Jesus. Det medförde att hon förkastade Heidegger, Bultmann och den historisk-kritiska metoden och tog avstånd från det mesta av vad hon tidigare publicerat (i förordet till *Original oder Fälschung*, 1994). I sin bok *Was ist glaubwürdig – die Bibel oder die Bibelkritik?* (2007, sid. 13, not 4) påstår Linnemann att även Bultmann ångrat sig på dödsbädden:

»Angående Rudolf Bultmann kan jag inte underlåta att berätta att han omvände sig innan han dog och bad då sina lärjungar och studenter om förlåtelse. Vittne är Ernst Käsemann som före sin död förklarade att han tyvärr inte kunde följa sin läromästare i detta avseende. Jag har själv talat med en person som hört det från Käsemann men som inte vill ha sin identitet röjd (min övers.).»

Även under sin bibelkritiska tid identifierade sig Bultmann med kyrkan. Gustaf Wingren berättade en gång för mig att han var med om en gudstjänst i Marburg där Bultmann tjänstgjorde som kyrkvård och med sin karaktäristiska haltande gång gick omkring och tog upp kollekten!

[Artikeln fortsätter i nästa nummer.]

**Missar du en mässa,
missar du en massa.**

